

Da det gamle Nykøbing brændte

Af Sophus Jensen

Ved Isefjordens hyggeligste og luneste bugt, omgivet af den herlige danske bøgeskov, mellem frodige og veldrevne kornmarker på skråningen af den langstrakte højde, som går i retning øst-vest, er vor mindre, men ældgamle købstad, Nykøbing, anlagt. Om byens kamp gennem århundreder for at værne og bevare sine købstads-privilegier og rettigheder fortælles i tragiske beretninger om krig, udplyndring, pest og ildsvåde — for ildsvådens vedkommende i næsten uhyggelig grad, thi lige fra den mørke middelalder og helt op til dette århundrede har den røde hane ofte galet over Nykøbing.

En af de første gange i historien, hvor der berettes om byens fuldstændige afbrænding, er anno 1290, da den stolte fribytter, marsken Stig Andersen Hvide, fra sin borg på øen Hjelm tog på togt til Odsherred, plyndrede rundt i herredet og lagde Nykøbing næsten øde. En hilsen fra disse Nykøbings onde dage fik vi i et af de største møntfund, som blev gjort lige under køkkendøren i det lille hus, der støder op til teknisk skole. Fundet bestod af en jydepotte indeholdende flere hundrede sølvmønter samt indsvøbt i et klæde nogle få engelske guldmønter, der havde ligget skjult her i næsten 700 år. Denne skat, som blev fremdraget for 20 år siden, er blevet nedgravet af en af datidens nykøbingensere, som, da røverne kom, har villet sikre sig sit jordiske mammon. Et udvalg af disse mønter findes i Odsherreds Folkemuseum.

I kirkebogen for Rørvig-Nykøbing fra året 1761 skriver præsten, at Nykøbing by i den nittenårskrig, som endte i året 1308,

skal være afbrændt af kong Erik Præstehader i Norge, og på anden tid har byen lidt samme skæbne for englændernes hænder. Under svenskekrigen i årene 1658—60 blev adskillige bygninger også bytte for de grådige luer fra soldaternes fakler, men derom har jeg før udførligt berettet.

Tanken med denne artikel er nærmest at give læserne et billede af de store for borgerne så skæbnesvangre ildebrande i den lille stråttækte købstad i de sidste 200 år, forårsaget af disses egen uforsigtighed.

Byfoged Holms beretning - Anno 1753

„Da det brændte op i den himmelske sky, medens borgerskabet var til marked i Kalundborg og Frederiksborg.“

Nykøbings værdige byfoged *Hans Nielsen Holm* har i et referat af en ildebrand nede i nuværende Lindeallé i året 1753 givet et tydeligt billede af forholdene i vor lille købstad, når flammerne truede byen. Her skal jeg gengive referatet ordret nedskrevet efter den 200 år gamle beretning:

„... Altsaa ... maa jeg indberette, at i Lørdags, d. 27. Oktober, om Eftermiddagen mellem 1 og 2 antændtes her i Byen Borgeren Jens Madsens Gaard i den søndre og bageste Længe en forfærdelig Ild, som, inden det blev bekendt, alt havde antændt baade den østre og vestre Længe, saa hele Gaarden var bespændt med Ild rundt om, førend vi fik det at vide og kom med Sprøjten, siden det var den allerførste Gaard og tillige yderste Gaard Øster for Byen. Og da vi kom med Sprøjten, søgte vi Ilden med saadan Fyrighed, endskønt Ilden havde taget megen Overhaand, og det blæste en Østenstorm, at vi nedrev og hug ned ved begge Ender ved Gadelængen, saa at Ilden paa en halvtredie Times Tid sagtnede, saa vi fik Lejlighed til at gaa mellem Ilden og Gadelængen, som næst Guds Bistand og Folkets Frimodighed og Flittighed blev fra Ilden reddet, og da Klokken var ungefer 11 om Aftenen, kunde vi holde op imellem med Sprøjten, som i denne Ild stod sin Prøve, saa dersom Gud ikke havde forundt os den Magt og

*Den såkaldte
kirkesprøjte
fra 1728 og
læder-
brandspande
og nedbryd-
ningskorpsets
fane på
Nykøbing
museum*

givet Brandfolket, som er kun faa, ved Pumpen, Kraft og Styrke, og os andre Frimodighed at nære og opmuntre Folket at søge Ilden, køre og bære Vand til Sprøjten og Ilden, havde den lille By ligget i Aske, som ikke anderledes for Menneskenes Øjne at se, da vi kom med Sprøjten til Ilden. Thi det blæste en Østenstorm, og Brandstedet var den yderste Gaard Østen for Byen, saa Ilden bar opad hele Byen, og det var, hvor de fornemste Købmænd og Gaarde er. Og udi tre Længer, Ilden havde angrebet, var ej andet end tørt Hjultømmer, utorsken Rug, Korn og Havre, Hø og Halm, Brændetørv og alt andet saadant brændende Materiel, som, da Ilden kunde ses oppe i Byen over de mange høje Træer, der i Beboernes Haver, brændte op i den himmelske Sky. Dog var Brandfolket og nogle faa Skibsfolk saa frimodige, at de gav dem i Ilden, hug og rev ned, saa den store Jammer, der var hos alle Beboerne omvendte Gud i en Hast, saa de øjensynlig saa Guds Vrede, han truede med, som Guds Barmhertighed igen, med denne fattige By, idet baade Stormen og Ilden sagtnede paa en Gang. De, som havde begyndt at flytte ud af deres Huse, flyttede samme Aften deres Gods ind i Husene igen. Og var da nu kendelig ved denne Ild at se, at det er godt, der mødte Folk,

der blev sat til Sprøjten og dens Redskab, thi endskønt en stor Del af Brandfolket var i Kalundborg og Frederiksborg Markeder, havde vi dog Mandskabet complet, saa næst Guds Bistand og Sprøjten blev Byen dennegang konserveret, som ellers havde ligget i Aske. Efter at Ilden saavidt var dæmped holdt vi Vagt af Borgerskabet rundt om Ilden den ganske Nat, og om Dagen derefter gjorde vi den brændte Plads ryddelig og førte det Træ og Korn, der endnu var Ild i, uden for Byen, og der ved Borgerskabet lod bære Vand paa det og slukke det derude paa Marken, saa vi derefter var for den Ild ganske befriet.

Forholdsviis hurtigt var denne Brand saaledes blevet begrænset, uden at nogen Skade skete enten paa Brandmandskab eller Sprøjten. Men det gik fælt ud over Gaardens Ejer Jens Madsen, som var kommen udi Ilden og vilde bjerge noget af en Vogn, da vi hug ned ved Gadelængen, saa da Gavlen og Ilden faldt, kom det ovenpaa ham og slog hans Ryg og Bryst bedærvet, saa dersom vi ikke i Hast havde faaet straalet derhen og trukket Jens Madsen, som var halvdød, ud, havde han blevet der.“

Således lød byfogdens referat. Han syntes ikke at have taget sig ulykken med Jens Madsen synderligt nær.

Den store ildebrand i Nykøbing natten til den 1. februar 1758

Slap byen i 1753 for større ildsvåde, skulle der dog ikke hengå mere end fem år, før den røde hane atter galede over den lille købstad, og det med en sådan fyrighed, at 10—12 af byens største gårde blev lagt i aske, og mange familier, der flyttede ud af deres truede huse, fik deres indbo spoleret. „Gud bedre det, at vi skulde leve den Dag, da vi skulde fremkomme med et saa bedrøveligt Klagemaal. Vi ejer intet — vi har intet — Ilden har i en ganske kort Tid berøvet os vores timelige Velfærd!“ sukkede de mange brandlidte ifølge byfogdens indberetning til stiftsamtmanden om ulykken . . . Men de var fra deres medborgeres side genstand for, som det pudsigt skrives, „Tjenstagtighed og Kærlighed, idet de i disse Huse baade „husedes og fødtes“. Da Nykøbing dengang var gået ned til kun at

tælle 450 sjæle i indbyggerantal, har denne ildebrand været en katastrofe for byen. Præsten omtaler også med rette i kirkebogen „denne ulykkelige by“ med henblik på dennes fremtidige skæbne. En af samtidens mest fremtrædende mænd, købmanden Tønnes Roeskilde, var også blandt dem, der blev hårdst ramt af branden, idet hans store købmandsgård totalt nedbrændte med varer, inventar og bohøve. Halvandet års tid senere syntes han dog at have fået genopbygget ialt 150 fag, men var derved kommet i en Gæld på 343 rdl. Dette faktum tvang ham gåsepenen i hånd, og han skrev til stiftsbefalingsmanden en meddelelse, der kuriøst nok var udformet i vers:

Mig Herrens hånd højt plaged,
da ilden har borttaget
min velfærd, gods og gård,
mig til stor hjertesår.
Nu Herren har behaget
i min bygning maget
at færdiges, som skrevet var,
mens jeg derved stor debit har.

I meddelelsen fulgte derpå en fortegnelse over gælden, og derefter kom følgende guldkorn til verden:

Se, nådige Herre, min velstand
ved trende timers heftig brand
forandret er og smeltet hen,
og jeg er nu en gældbunden svend,
som søger hjælp for kreditorers hånd,
vær nådig mod mig fattig mand.
Den store Gud vil lønne vist igen
ham med højædle stammer, hver og en.

Når ens hjem i disse tider blev ramt af ilden, betød det fuldstændig ruin for de skadelidte. Brandassurance eksisterede ikke dengang.

Da de Nykøbing-borgere selv hjalp til med at »futte« deres stråtækte ejendomme af

De mange store ildebrande i Danmarks købstæder skyldes ikke alene det dårlige slukningsmateriale, men også datidens farlige bebyggelse med de tæt sammenbyggede huse. En gam-

mel nykøbingenser, der var født i 1820'erne, har fortalt mig, at der ikke var murede eller klinede gavle mellem husene i Algade. Fra huset over for det gamle rådhus, nu pladsen ud for teknisk skole, havde han som dreng krøbet over lofterne og hanebjælkerne helt op til daværende bager Steinckes ejendom, nu Landmandsbanken. Grundet på disse dårlige bygningsforhold brændte hele rækker af huse ned, når vinden bar med ilden.

Allerede i Chr. IV's regeringstid blev der udstedt forordning om, at i købstæderne skulle husene teglstenbelægges, men først i landsfaderen kong Fr. VI's tid blev der for alvor grebet ind mod den gamle stædige tradition at stråttække husene.

For ejendommenes besiddere var denne forordning ikke gunstig, da det var en meget kostbar historie at få lagt tegl på taget, eftersom husenes øvring ikke kunne bære teglene. Så kunne det hænde, at en eller anden kær nabo var så heldig at få rystet lidt rigeligt med fyrtojets gnister, så det fængede i stråtagene. Den sidste store ildebrand i Nykøbing kunne i 1935 fejre 100 års jubilæum.

1835 brændte i den tørre sommertid det meste af Kildestræde på grund af ovennævnte hændelige uheld. I 1830'erne begyndte byen at vise sine røde tegl. På Odsherreds Museum findes en sang, digtet af daværende distriktslæge Kongsted, hvori de nye røde tage prises.

I Berlingske Tidende for 12. april 1805 stod følgende nødråb:

Den 3. April Kl. halvto om Natten udbrød her i Nykøbing Sjælland, under en Storm af Sydvest, en Ildebrand, der med sådan Hastighed greb om sig, at 7 Gaarde stode inden 10 Minutter i Lue og laa inden føje Tid i Aske. Syv, for det meste trængende, Familier bleve i faa Øjeblikke husvilde og berøvede alt, hvad de ejede. — Medborgere, — egen Nød lærte Eder at komme de ulykkelige til Hjælp, andres Nød, Eders Ædelmod lindrede, lærte os, at Eders Hjerter staar aabne for Eders Brødre. Ogsaa dette lille Nykøbings Borgere ere Eders Brødre.

Ræk dem en ringe Skærv af det, Skæbnen gav Eders til Overflod. Den lille Vaar, som I se med Glæde, men disse ulykkelige med 'Sorrige i Møde, vil smile dobbelt venlig ad Eder for hver Kummerens Taare, I aftørre den nødlidendes Øje. Det, Eders Ædelmod skænker disse Brandlidte, modtages af Herr Juveler Winther, i hvis Butik no. 10 paa Amagertorv en Subskriptionsliste er indlagt til deres bedste.

Schouboe,
Cancellisekretær og Byfoged.

Nykøbing gamle brandvæsens ordning

Nu var det desværre ikke sådan, at fordi husene var tegltækte, blev der samtidig sat en stopper for ildsvåde, thi sprøjtevæsenet var som så, og brandmandskabet regnede nærmest en ildløs for en behagelig afveksling i det stille hverdagsliv i den lille by. Nykøbing brandvæsen havde fra gammel tid tre sprøjter — bysprøjten — havnesprøjten og den såkaldte kirkesprøjte, den var helt fra anno 1728. De var mere sprøjter af navn end af gavn. Og disse sprøjter var i brug til omkring 1915, da nu afdøde manufakturhandler Søren Schibsbye begyndte at forbedre byens brandvæsen efter tidens krav. Brandvæsenets alarmering var før 1915 for den nulevende generation nærmest komisk; udbrød der brand, gik først brandtrommen igennem byens gader og slog alarm, så stillede vognene med vandtønder nede ved gadeposten og fik vand, og nåede de så frem til brandstedet, blev vandet øst i de store brandkar, så inden alle disse formaliteter var færdige, var ejendommen gerne nedbrændt ... Og til hver ejendom hørte små rødmalede læderspande på cirka 5 liter vand, som gik fra hånd til hånd ved slukningsarbejde. Disse spande ses på billedet sammen med kirkesprøjten fra 1728 og brand- og bytrommen fra 1780. Her skal også nævnes en anden brandforanstaltning, den såkaldte „tordenvagt“; ved det tredie tordenskrald mødte 8 af borgerskabet på brandvagt nede ved det gamle rådhus på Algade, og samtidig blev en mand sat på udkig i kirketårnet. Men engang svigtede denne geniale sikkerhedsforanstaltning fuldstændig. En borger,

*Nykøbings
bytromme
fra anno 1780*

Lars Thygesen, stod på vagt oppe i tårnet; da tordenbygen var overstået, gik han ned til sine kolleger ved sprøjtehuset. Kort efter kom en karl ridende på en skumklædt hest og spurgte bebrejdende, af hvilken grund ikke sprøjten var kommet ned til Rørvig, da husbonds gård var brændt ned. Nu måtte den gode Lars Thygesen indrømme, at han kun havde lukket lemmene op til lydhullerne mod syd, men havde glemt at åbne dem mod nord og derfor intet havde set ned over Rørvigkanten til. Sluttelig skal bemærkes, at der to gange om året blev afholdt sprøjtemønstring, som højtideligt blev bekendtgjort med opråb af byens trommeslager med bytrommen. Disse sprøjteprøver var en hel farce og blev nærmest betragtet som en forlystelse for unge og gamle; herom findes mange morsomme anekdoter. Og så var der byens natlige Argus-øjne, de gæve vægtere, de

havde påbud om at pibe i fløjten, når de opdagede ildløs. Men det kunne hænde, at disse lovens håndhævere ud på nattens små timer blev trætte og søvnige, de tog sig en lur i en kælderhals, for her var lunt, men i disse kælderhalse led vægterne tit deres Waterloo. En malerlærling opdagede en nat vor gode bys vægter sovende i en kælderhals, han fik anbragt en fiskekrog i kasketten og i kroge en lang sort sytråd, med et ryk hev han den guldtrissede kasket af den sovende, han vågnede og i halvsovne greb han efter den, men den flyttede sig, nu tog han sin stok og ville sætte på den, men hvad i alverden var dog det? Kasketten løb jo hen over de toppede brosten og drejede ind ad ejendommens port, først inde i den mørke gård opdagede han nu malerlærlingens lyse tøj og blev klar over, han var bleven til grin. Men vor gode vægter må trøste sig med, at værre var det gået en kollega, ganske vist i København; her havde to studenter i skindkabudsen på en sovende vægter, også i en kælderhals, lagt en tot blå dyppet i petroleum, sat ild til og råbte af deres lungers fulde kraft; vægteren fløj op, peb i fløjten, fo'r ned ad gaden råbende: „Brand, brand“ med sin brændende skindkabus på hovedet.

Den nyere tids brande

Det bedste bevis på, at en ildebrand af borgerne til tider ikke toges så alvorligt, har vi, da gæstgivergården „Isefjorden“ brændte i 1880'erne; noget af det første, brandmændene foretog sig, var at redde et anker rom, som blev stillet an på fortovet til vederkvægelse for de mange ved ilden tørstige sjæle. Og inden ilden nåede hotelkøkkenet, spejlede man æg i lange baner, og masser af pålæg langede man ud ad vinduerne til gaden. En alvorlige brand, som de lidt ældre nykøbingensere endnu husker, var den store brand ved århundredskiftet, da den såkaldte „Brændergård“ gik op i luer. Ligeså da Ringholms stalde brændte mortensaften 1911, hvor mange dyr led flammedøden, og Anneberggårdens brand i 1920'erne. Og lad mig ikke glemme Nykøbings vartegn, „Grønnehave Mølle“, på Vesterbro ved byens hovedindkørsel; den brændte i 1922, en ny

mølle fra Bispebjerg ved København blev flyttet hertil, men ak, i sommeren 1941 galede den røde hane over denne mølle, og hermed var vindmøllernes historie i Nykøbing slut. Tidens krav lader sig ikke standse, et moderne motormølleri blev nu opført.

Dette var et lille overblik over ildens svøbe i Nykøbings historie. På baggrund af dette har de gamle vægtervers, som lød barnligt og lidt naivt, sin bitre ironi, når de gamle byvægtere ved mørkets frembrud tørnede ud og travede op ad datidens Algade, som i udseende var ganske lig en afsidesliggende landsbygade i vore dage. Uden for husene til hovedgaden lå de store møddinger, da der hørte avlsbrug til hver ejendom, og rende-stenen løb midt i gaden. Færdedes borgerne ude om aftenen, måtte de i reglen have en lille hornlygte med, idet månen var den eneste gadebelysning bortset fra en tranlygte ved rådhuset. Når klokken var 10, slukkede de gode, gamle nykøbingensere tællepråsen, trak den sribede nathue ned over ørene, forsvandt i himmelsengens talrige dyner og lå og lyttede til vægteren, som ude på gaden råbte vindretningen og sang sit advarselsvers mod ildens fare:

Om I vil tiden vide,
husbonde, pige og dreng,
da er det på de tide,
man føjer sig til sengs.
Befaler eder herren fri,
vær klog og snild,
vogter lys og ild,
vor klokke er slagen ti.

Sophus Jensen.